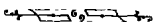

ԵՐԳ ԵՒ ԳՆԱՅԻ ԶՕՐԱՑՆ ՀԱՅՈՑ ԸՆԴ ՎԱՀԱՆԱՅ

ՄԱՄԻԿՈՆԵՆՈՅ

Ի ՇԱԿԱՐԵԱՆԱՆ ԴԱՇԵՅԻՆ ՊԻԵԺԻԲ

ՕՆ ԱՆԴԻՐ ՅԱՌԱՋ

Բ Ա Մ Փ Ո Ր Ո Տ Ա Ն

(ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ԳԻՏԵԼԻԲ)

Գրութեսական, Քերականական, Պատմական, և Քննական դեռակետներ, — Հայր Աւիշանի ցայլերգը՝ ազգային երգարաններու մէջ, — ԲԱՄ. ՓՈՐՈՏԱՆԵ իւր բարեկեանքին անգթաբար սպանուած. շատ անգամներ սպանուած՝ ի Կ. Պոլիս, Վառնա, Բագու, Թիֆլիս, Պոսթըն, Նիւ Եփսոս... — Այնի վերաբուծները որոնց պէտք է զուրկել. « Բժիշկ, բժշկեալ զանմա քո »:

1. — «Մեզք մեր գեղեցիկ Բամբ. Որոտանին որ մեռուցին կիրակի ցերեկ» (սխալ):

2. — «Բամ կը նշանակէ որ, քե.» (սխալ):

3. — «Աւճկոտ են, անձուկ ունին, և ո՛ւր թէ կը կարտին.» (սխալ): ...

Մինչ վաղուց մտադիր էինք՝ հայ ընթերցողաց և ունկնդիրներու ուշադրութիւնը հրաւիրել չարք մը գիտական կամ տգիտական անսեղութեանց վրայ, բնական շարժառիթներ կը ներկայանան ահա մեր խօսքին, Կ. Պոլիս հրատարակուող «Շանք»ը և Պոսթընի «Տաւրոս»ը:

Հայրենիքի ազատութեան այս չքնաղ օրերուն մէջ՝ ամէն աշխարհ արձագանգեց Հայոց Մարտիկեր «Բամ». փորձուանքը, ու դեռ որչափ «Հրաւեր հայրենեաց հրուարի ՚նդ հանուր, Հոգիք Հայկազանց բորբոքին ի հուր», այնչափ աւելի ամէն հայի նոյն իսկ անոնք որ, բռնապետութեանց ազլամուղղովը պարփակուած, գուցէ երբեք լսած չեն ցարդ Հայոց ազգմերդէն բառ մը, այսուհետեւ անխուսափելի առիթներ պիտի ունենան — Յեռեալ ի պար թունդ ի թունդ՝ — մերթ շեփորափողին ձայնակցելով՝ եռանդնաբորբ երգելու զայն:

«Հապ՛ օն, յառաջ» ուրեմն, ազգասէր հոգիներ, փութացէ՛ք սովորելու «Երգ ու գնացք զօրացն Հայոց»ը, սակայն՝ ուշադիր որ՝ սխալ սերտելով՝ մեղասկից չըլլաք անոնց որ, — մինչ գգունել սիրել մեծարել կ'ուզէին, — հեղձամահ ըրնք են բազմիցս, խեղճ մեր քայլերգը, «Բամ փորձուանք»ը: Կարելի չէ այլ ևս հանդուրժել որ դեռ ծամածուռ ձեւերով երգուի ան. Մեզք մեր գեղեցիկ Բամբ որոտանին, — կը բողբոջէր Շանք, 1919, իւր 192 երեսին վրայ գրելով՝

«Գիտողութիւն մըն ալ՝ երաժշտութեան մասին. ահ, այդ Բամբ Որոտանը. պարզապէս ամօթ էր այդքան աններգաշնակ, այդքան խաղտո երաժշտութիւն մը: Մեզք մեր գեղեցիկ Բամբ Որոտանին որ մեռուցին կիրակի ցերեկ»:

« Զորորդ տողին մէջ փոխանակ կարօտի պիտի ըլլար անձկութ. » կը յաւելու ՏԱԻՐՈՍԻ գրախօսը, « Հայկազանց ոգիները երկնաւոր պսակին անձկութ են, անձուկ ունին, և ո՛չ թէ կը կարօտին »:

Թող ներուի մեզ աստ ևս՝ յիշեցնել որ (նախ՝ « կարօտը »ը սխալ չէ, ըլլալով համաձայն վաղեմի բնագրին [Հմտ. տպ. 1850 և 58], ու երկորդ որ)՝ անձկութ ըսել է՝ կարօտ. երկուքն ալ, գէթ այստեղ, համարժէ հոմանիշներ են, — ինչպէս մինեոյն է գուրցել. « անձկութ են » կամ « անձուկ ունին » կամ « կարօտ են »:

« Տարօտ »ը իւր յաջորդ դիտողութիւններուն մէջն ալ թէ՛ իրաւունք ունի և թէ՛ իրաւունք չունի (նման « Եանթ »ին):

Ինչպէս իրաւունք ունի՝ ըստ որում բարենախանձ սրտով կը ձգտի ճշմարիտ ուսուցանել: Եւ իրաւունք չունի՝ կրնանք ըսել՝ շատ խօսքերու մէջ վասն զի արթնամտութիւն չէ ունեցեր գուշակելու թէ՛ ինչ ինչ փոփոխութիւններ՝ հարազատ ձևերն են նախնական բնագրին:

Յամենայն դէպս՝ գովելի է բողոքը մեր բանասէրներուն:

*
* *
*

Ահա սեզանիս վրայ պարզած եմ տասերկու երգարան.

- Ա. — 1850 Բագմավիպ, էջ 89, վենետիկ:
- Բ. — 1858 Նուագը Գ. (Հայրունի էջ 111.) վենետիկ:
- Գ. — 1865 Նոր Երգարան, Կ. Պոլիս (էջ 18):
- Դ. — 1867 Նուագը Գ. (Բ. տպ. բարեփոխում):
- Ե. — 1874 Նոր Երգարան կամ Քնար Հայաստանի, Կ. Պոլիս, (էջ 31):
- Զ. — 1898 Երգ և Գնացը... Ալիանի քայլերը (Նուագը Բ. Գ. տպագրութեան բառերովը) աստանիս (և 1914ին) հրատարակում՝ մեծադիր, երոպական խաղերու ձայնագրութեամբ:
- Է. — 1901 Նոր Երգարան կամ Մրմունջ Հայկական, վառնա (էջ 105):
- Ը. — 1908 Բնագրանի Հայկական Երգարան (« Ազատ Մատենաշար » թիւ 3), Կ. Պոլիս (էջ 18):
- Թ. — 1908 Հայրենիք Երգարան (« Հրատարակութիւն Հայրենիք »ի, թիւ 6), Պոսթըն (էջ 93):
- Ճ. — 1910 Մոսկովիտնի (հրատ. Խ. Տէր-Յովհաննիսեանցի, Գ. տպ. էջ 20), Թիֆլիս:
- ԺԱ. — 1912 Սոխակ Հայաստանի... տասերորդ տպ. Բագու, (էջ 51), Գր. Ա. ք. Գրիգորեանց:
- ԺԲ. — Հայ Յեղ. Կոնստանդնուպոլիսի և Ռում. Կոստանդնուպոլիսի խաղերէն բնագրէն թարգմա. նուած, (հրատ. « Տաճար »ի), 1916, Կ. Պոլիս, (էջ 28):

1919 Հայրենի Երգեր (դժբախտաբար չունիմ): Համեմատ « Տարօտ »ի:

Այսպէս ուրեմն, « Բամ... փորոտան »ը առաջին անգամ հրատարակուի է 1850ին (ծնունդովը մէկ տարեկան): Հետաքրքրական է իւր նախատիպալը որով կը ներկայանայ ան հայ ազգին: Բագմավիպի այդ մէկ էջը լուսանկարելով, ի հաճոյս նոր ընթերցողաց, արտասպանել (գրեթէ $\frac{1}{3}$ մեծութեամբ):

Ութը տարի յետոյ, « ՀԱՏԻՐՈՍԻ »ի մէջ, շատ բնականօրէն, փոփոխութիւն կ'ըսէ ան. վերնագրի երկորդ տողին « Երբայով » բառը « Երգ ու գնացը » է դարձեր ու « Զօրացն Հայոց »ի գլուխը բազմեր:

ԵՐԳ ՈՒ ԳՆԱՅՏ

Զօրացն Հայոց ընդ Վահանայ, Կայն:

Ոտանաւորին բառերը գրեթէ նոյն կը մնան. կէտագրութիւնը նուագ խնամուած է. քաղցրաւ ձայնութեան ուշ եղած է: Ա. տան գ. տողը՝ « Հրաւերք հայրենեաց հուշկին 'նդհանուր ». կորուսեր է երկու շղագիրները:

(1850 և 58) « Գոռան Կորդրիք, Մտախի սարսեն, հո(ը)նչեն սահանք Երասխայ ».
(1867-1898 և 1914) « Գոռան Կորդրիք, մահլէն Մտախի, հոընչեն սահանք Երասխայ ».

Հինգերորդ տողին « Կմրեանայ »ը՝ կը փոխէ « Կմրայ »:

Վեցերորդ տան Դ. և Ե. տողերը մեծապէս կ'այլալան.

(1850-1858)

« Յերկնից հրեւիս ձայնք արեան սիրելեաց.
Սօսափիւնք վերինք արհաւիրք յերկրէ »

(1867...)

« Յոշիկ հնչեն ձայնք արեան սիրելեաց.
Սօսափիւնք յերկնից արհաւիրք յերկրէ »:

Եթեմերորդ տան Գ. տողէն « անգամ »ը՝ կը փոխուի (1867...) « անձամ ». — Դ. տողէն « Ոտք » կ'ըլլայ (1858...) « Ոսան ». Ե. տան Բ. տողին մէջ « քայլ վարդազոյն » կը փոխուի « մեր վարդազոյն »: — Ութերորդ տան չորրորդ տողին « Պարսկապան »ը կ'ըլլայ (1857...) Պարսկապանը:

Յ'արդ ոչ մէկ աղաւաղում. պատկառելի բանաստեղծին սրբազրութիւններն են անոնք, ու մենք՝ արդ՝ կը պարտինք յարգել հեղինակին վերջին կամքը, հրատարակուած և դիւրամատչելի 1888ի տպագրութեամբը որ քարատիպ նորոգուեցաւ՝ ոչ յարեւման՝ 1914ին (մոռացուած մեր նոր Գրացուցակին մէջ, ինչպէս մոռացուած են նաև ուրիշ շատ մը մանրամասնութիւններ)։

Պէտք չէ անտեսել երբև աննշան փոփոխումներն ալ որ այս վայելչատիպ ձեւերուն մէջ ի յայտ կու գան։

« Երգ ու գնացք »ը կը փոխուի « Երգ և գնացք ». ու երկրորդ թուղթին ճակատ, երաժշտագրին վրայ, կը զետեղուի նոր վերնագիր մը, — իւր ժողովրդական մակդիրը, արդիական բուն տիպոսը, — ոտանաւորին երկու սկզբնաբառերը. « ԲԱՄ ՓԱՐՏԱՆ »։ *

* * *

Համեմատութիւնը վերոյիշեալ տպագրութիւններուն՝ ոչ միայն հետաքրքրական է այլ և օգտակար։

Ձեռներ նախ վերնագիրները. (իւրաքանչիւր տպագրութիւն համանման ձեւագրուած)։

1850, « Բազմավէպ ».

1858, « Նուագք, Գ. » 1867

ԵՐԳ ՈՒ ՓՆԱԾՔ

Զ Օ Ր Ա Յ Ն Հ Ա Յ Ո Յ Ը Ն Դ Վ Ա Հ Ա Ն Ա Յ

ՄԱՄԻԿՈՆԵՆՈՑ

Ի ՇԱՒԱՐՇԱԿԱՆ ԴԱՇՏԻՆ ՎՐԷԺԻ

ՕՆ ԱՆԴԻ ՅԱՌԱՋ

ՕՆ ԱՆԴԻ ՅԱՌԱՋ

Հարազատ (այսինքն՝ ՍԲ. Ղազարու) տպագրութեանց զանազանութիւնը քիչ է, — ինչպէս տեսնենք, — առաջին՝ Բազմավէպի « Երբարով »ը Նուագի մէջ փոխուեր է « Երգ ու գնացք », որ է ըսել՝ քայլերգ։

Բ. « Մամիկոնոյ », սրբազրուեր է՝ « Մամիկոնոնոյ ». և վերջին տպագրաց վրայ՝ չընչենի այլայլութիւն մը,

գ. « Երգ ու գնացք »ը, եզեր է « Երգ և գնացք »։

Համազգային Տպարանը՝ (1865) միայն չորս տուն ոտանաւորի վրայ մէկ տող վերնագիր դնել (փոխանակ 4ի կամ 5ի բաւական համարեր է։ — 1874ին, Յովսէփ Գաւագեանը նոյնպէս։

1865, « Նոր Երգարան ».

1874, « Ն. Ե. կամ Քնար Հյստնի ».

Ի ՇԱՒԱՐՇԱԿԱՆ ԴԱՇՏԻՆ ՎՐԷԺԻ

Ի ՇԱՒԱՐՇԱԿԱՆ ԴԱՇՏԻՆ

ՎՐԷԺԻ

1898, « Երգ և Գնացք » (1914). տե՛ս — յարեւման արտատպուած — մեր յօդուածին վերնագիրը։

Յ. Գ.ը, կամ « Իրաւունք »ի տպարանը՝ թէև ոտանաւորի բոլոր տունները կը դնէ բայց մէկ տող վերնագիրն իսկ խղիւղաբիրելով ու յապաւելով (ք)։ Առաջին երկուքը չեն գիտեր թէ ով է հեղինակը, մինչ սա գիտէ (1901)։

1901, (Նոր Երգարան կամ Մրմունջ Հայկական)։

ՎՐԷԺԻ Ի ՇԱՒԱՐՇԱԿԱՆ ԴԱՇՏԻՆ

* Աստ ևս հարկ է ուշադիր ըլլալ, Բամ գրուած է առանց ժայնարիկի նշանի. սակայն ընթերցողը կը պարտի գուշակել որ ան կը նշանակէ ձայն մը, արմազանք (բամ, բամ, բամ...), և ոչ երբէք բե, որ (բառարաններու տուած իմաստը)։

Տպագրական գործի տեղեկ անմիջ զիտեն արգէն որ՝ մեծատառ վերնագիրները (խնայողական սովորութեամբ մի և յօռի տրամաբանութեանց հետեանքով) կը մերժեն ընդհանրապէս չնշանկող գործածութիւնը։

1908, Բ. տիպ. — Զարդարեան իղբարց այս արտատպողը՝ վահմարեն լակոկարսն կը ներկայանայ (դնելով ոտանաւորն ամբողջ իսկ վերնագիրը մէկ բառ միայն, — և ոչ իսկ):

1908, « Ընդարձակ Հ. Ե. »

Վ Է Ժ Ք

Պարոն Խ. Տէր Յովհաննիսեանց (1910) իւր բովանդակ հմտութիւնը կը փայլեցնէ: Յայտնի է որ լոկ իւր մտքէն արտատպած է: Կու տայ « Բամ. փորոտան » ի ա. տունը միայն, նորածե տողաշարութեամբ. (150տնեանը Յոտնեանի և Պոտնեանի վերածելով), ու վահանը՝ հեղինակ անուանելով երգին:

1910, « Կրակեփունջ ».

ԵՐԳ ՎԱՀԱՆԱՅ

« Հայրենիք » ի հրատարակութիւնն ալ (արտատպուած բնագրին վերջի տպագրութիւններէն), իրանհանդ վերնագրի մը մատնուած է (1918):

1908, « Հայրենիք Երգարան ».

ՎՐԷԺՔ Ի ՇԱԽԱՐՇԱՆ

Գր. ա. ք. Գրիգորեանցն ալ թերեւ տպելով « Նուագք » ի Ա. հրատարակութենէն) 1 տուն միայն ու ամբողջ վերնագիրը, երեք տողի վերածելով զայն՝ անուշադրութեամբ կամ գերզգոնաբար՝ « Ի Շաւարշականէն » վանկ մը կը գեղչէ (1912):

1912, « Սոխակ Հայաստանի ».

ԵՐԳ ՈՒ ԳՆԱՅԻ ԶՕՐԱՅՆ ՀՍՅՈՑ

ընդ Վլամանայ Մամիկոնիւնոյ ի Շաւարշան դաշտին վրէժք.

Օ՞ն անդր յաւաջ.

« Տաճար » ի հրատարակութեան մէջն ալ « անհոգութեան ու անիրաւութեան մատնուած է Ալիշանի « Բամ. փորոտան »-ը » (1916):

1916, « Հայ Յեղ. Կուս. » (Հրատ. « Տաճար » ի).

Հրաւեր մարտի

— 0 —

« Կոչնակ » ի հրատարակութեան մէջն ալ՝ հաւասարապէս:

1919, « Հայրենի Երգեր » (« Տարոս » էն առնելով*).

ՎՐԷԺՔ Ի ՇԱԽԱՐՇԱՆ

* Թէ՛հ, ըստ ինքեան, բաւական էր վերնագիրներուն լոկ ցուցահանդէսը՝ բայց, որպէս զի մեր ամէն ընթերցողներուն ալ իմանալի բլլան խտրութիւնները՝ և կարենան զիւրաւ որոշել բարին՝ և խոտանը ի քաջ ընկենալ, աւելորդ չհամարեցանք մեր համառօտ և համեստ խորհրդածութիւններն ալ յաւելուլ:

Այժմ պիտի անցնիք դիտելու այլազան պատկերացոյցը « Բամ... փորոտան » ի, բո՛ւն ոտանաւորին, բազաւ տելով զայն առնն առ տուն՝ և մերթ՝ տող առ տող:

Ա. ՏՈՒՆ

- 1850 Նախատիպաբը (Բազմավէպէն արտատպելով մասնակի) արդէն տեսանք:
- 1858 և 1867 Նոսագներուն մէջ միայն կետադրութիւնն է որ, իբրեւ թէ, կը բարեփոխուի:
- 1898 և 1914 Գրեթէ նոյնպէս. իբրեւ թէ 1867էն արտատպուած: Մատնանշիլի վրիպակներ կը պարունակեն 1914ի հետեւեալ տողերը:
 Որք երկնաւորին պսակին էք կարօտ
 Որք երկրաւորիս փառաց երկնահորդ՝
- 1865 Բամբ... փորոտան բարձուստ բոմբիւնք յայրարատեան (էն)
 Որք երկրաւորիս պսակին էք կարօտ
 Ուոր երկնաւորին փառաց երկնահորդ՝
 (Տող 1, 5, 6, 9) ... գունդագունդ
- 1874 Բամբ... որոտան (էն, տող 1, 2, 5, 6, 8)
 Արի արանց արիւն յեռանդն (էն)
 Որք երկնաւորին պսակին էք կարօտ,
 Որք երկնաւորին փառաց երկնահորդ,
 Հայրենավրէժք (էն)
- 1901 Բամբ որոտան (էն. 1, 2, 5, 6, 12, 14)
 առատանան հրազայր,
 Որք երկնաւորին պսակին էք կարօտ,
 Որք երկրաւորին փառաց երկնահորդ,
 Ի զէն, ի վրէժ, մի կախ, մի յաջ
 Մի ձախ մի յաջ
- 1908 Բամբ. որոտան (Տող 1, 5, 6, 11.)
 Որք երկնաւորին պսակին էք կարօտ,
 Որք երկրաւորին փառաց երկնահորդ.
 Ի էզն ի վրէժ...
 (Շեշտերն ու կետադրութիւնը ևս առնաստարակ այլայլած):
- 1908 Բամբ որոտան. (էն. տող 1, 2, 3, 8, 12) Արարատեան
 արի արանց արիւնք յեռանդ առատանան (էսլլն)
 Հրաւէր հայրենեաց, հրաւրակ ընդ հանուր,
 Հայրենավրէժ հայկազունք,
 Հապ օն, ի զէն գունդ ի գունդ
 Ի զէն, ի վրէժ, մի ձախ, մի յաջ,
- 1910 Բամբ, փորոտան բարձուստ բոմբիւնք
 յայրարատեան դաշտն ի վայր,
 Արի արանց արիւնք յեռանդն
 Առատանան ի հրազայր,
 (Տող 1, 2, 6,) ... երկնահորդ,
 (Շարունակելի)